

ภูมิหลังของหนังสือรายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ

การวิเคราะห์ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก ให้เกิดความเข้าใจและซาบซึ้งนั้น ควรจะได้ศึกษาถึงภูมิหลังของหนังสือเรื่องดังกล่าว เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งสัมพันธ์กับลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในบทที่จะกล่าวถึงต่อไป ดังมีประเด็นต่อไปนี้

๓.๑. ประวัติการรวบรวมหนังสือรายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๙ ในสมัยที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ ได้ดำริให้รวบรวมมหาชาติกลอนเทศน์ที่มีอยู่จำนวนมากในสมัยนั้นทุกสำนวนเท่าที่สามารถจะหาได้แล้ว ให้ผู้ทรงคุณวุฒิคัดเลือกสำนวนที่ดีที่สุดในแต่ละกัณฑ์ให้ครบ ๑๓ กัณฑ์ มาจัดพิมพ์รวบรวมเป็นเล่ม เพื่อใช้เป็นแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในขณะนั้น โดยสามารถรวมพิมพ์เป็นเล่มสำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๕๒ และเรียกชื่อเสียใหม่ว่า “หนังสือรายยาวมหาเวสสันดรชาดก” และในคำนำฉบับพิมพ์ครั้งแรกของหนังสือเล่มนี้ ได้กล่าวถึงการคัดเลือกสำนวนมหาชาติกลอนเทศน์เพื่อนำมาพิมพ์ว่า

หนังสือฉบับนี้เป็นหนังสือที่กรมศึกษาธิการได้จัดพิมพ์ขึ้น เพื่อให้เป็นหนังสืออ่านประกอบประโยชน์แก่การศึกษาทางหนึ่ง มีหลายเรื่องในพวกเดียวกันจัดเป็นสำหรับหนึ่ง ให้ชื่อว่าหนังสืออ่านกวีนิพนธ์ เพราะเป็นหนังสือที่ท่านกวีแต่เก่าก่อนได้ร้อยกรองไว้ด้วยถ้อยคำอันไพเราะ ได้เลือกที่โวหารและวิธีประพันธ์แปลกๆ คัดตัดตอนมาพิมพ์ขึ้นเฉพาะเป็นเล่มเล็กๆ เพื่อให้เบาราคาแก่นักเรียนที่จะซื้อหาไปเล่าเรียน^๑

^๑ กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก. พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘), หน้า (๑).

พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์^๒ ได้กล่าวถึงวิธีการรวบรวมตรวจทาน แหล่งที่มา ผู้แต่งตลอดจนผู้ตรวจทานในแต่ละกัณฑ์ไว้ในรูปตารางดังนี้

ตารางที่ ๓.๑ รายละเอียดเกี่ยวกับการรวบรวมรายยาวมหาเวสสันดรชาดก
ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ

ชื่อกัณฑ์	ต้นฉบับ	ผู้นิพนธ์	ผู้ตรวจความ
ทศพร	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
หิมพานต์	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส	ขุนพิสนธ์สังฆกิจ (ดั่ง)
ทานกัณฑ์	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	สำนักวัดถนน	ขุนพิสนธ์สังฆกิจ (ดั่ง)
วนปเวสน์	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ชูชก	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ส่วนหลักเจตบุตร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ประทาน	สำนักวัดสังข์กระจาย	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ กับขุนพิสนธ์สังฆกิจ (ดั่ง)

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า(๗)-(๑๑).

ชื่อกัณฑ์	ต้นฉบับ	ผู้นิพนธ์	ผู้ตรวจความ
จุลพน	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา มงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
มหาพน	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	พระเทพโมฬี (กลั่น)	หลวงพรมหาธิบัติ (จัน)
กุมาร	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	เจ้าพระยาพระคลัง (หน)	หลวงพรมหาธิบัติ (จัน)
มัทรี	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	เจ้าพระยาพระคลัง (หน)	หลวงพรมหาธิบัติ (จัน)
สักกบรรพ	ใช้ฉบับพิมพ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา มงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
มหाराช	ฉบับหลวงของหอพระสมุดวชิรญาณ ส่วนแหล่งจัดพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ประทาน	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ฉกษัตริย์	ฉบับหลวงของหอพระสมุดวชิรญาณ	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์

ชื่อภัณฑ์	ต้นฉบับ	ผู้นิพนธ์	ผู้ตรวจความ
นครภัณฑ์	ฉบับหลวงของหอพระสมุด วชิรญาณ แต่แหล่งสุดท้าย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ประทาน และได้สอบกับ ฉบับของพระครูอุดมสังวร วัดพระเชตุพนด้วย	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธยทิตฺติโนรส	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมร พันธุ์

หนังสือมหาเวสสันดรชาดกที่รวบรวมขึ้นนี้เป็นที่นิยมมาก เนื่องจากคัดเอาสำนวนของกวีที่
ดีเด่นหลายท่านเข้าไว้ด้วยกัน สำนวนต่างๆ เหล่านี้เปี่ยมไปด้วยความงามและความไพเราะของ
ภาษาวรรณศิลป์ อีกทั้งบางกัณฑ์ก็ใช้วิธีการประพันธ์ที่แปลกใหม่ ทำให้น่าสนใจ แม้ในตอนหลังที่
หอพระสมุดวชิรญาณดำริที่จะรวบรวมหนังสือมหาชาติสำนวนเทศนา ๑๓ กัณฑ์ขึ้น ก็ได้คัดเลือก
สำนวนมหาชาติกลอนเทศน์ซ้ำกับในหนังสือมหาเวสสันดรชาดกฉบับนี้เกือบทั้งหมด แสดงให้เห็น
ว่าไม่เพียงแต่หนังสือมหาเวสสันดรชาดกจะใช้เป็นหนังสือสำหรับอ่านประกอบการศึกษาเท่านั้น
แต่ยังนิยมนำไปเทศน์อีกด้วย และเนื่องจากเป็นฉบับที่คัดเลือกสำนวนโวหารที่เป็นเลิศมารวม
ไว้ด้วยกัน ต่อมาในชั้นหลังจึงได้มีการนำสำนวนในหนังสือนี้บางกัณฑ์ได้แก่ กัณฑ์กุมารและกัณฑ์
มัทรี ไปบรรจุไว้ในหลักสูตรวิชาภาษาไทยในระดับมัธยมศึกษาอีกด้วย

๓.๒ ประวัติและผลงานของผู้แต่งหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกฉบับที่กระทรวงศึกษาธิการรวบรวมขึ้น ประกอบด้วยสำนวนของ
กวีทั้งหมด ๖ สำนวน ดังนี้

๓.๒.๑ สำนวนพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาภิไธยทิตฺติโนรส มี ๕ กัณฑ์ได้
แก่ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์ฉกษัตริย์ และนครภัณฑ์

๓.๒.๒ สำนวนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มี ๓ กัณฑ์ ได้แก่
กัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์จุลพน และกัณฑ์สักกบรรพ

๓.๒.๓ สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) มี ๒ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี

๓.๒.๔ สำนวนของพระเทพโมฬี (กลิน) มี ๑ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์มหาพน

๓.๒.๕ สำนวนของสำนักวัดถนน มี ๑ กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์

๓.๒.๖ จำนวนของสำนักวัดสังฆิกะกระจาย มี ๑ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ชูชก

กวีที่เอ่ยนามมาข้างต้นนี้ บางคนก็มีประวัติที่ชัดเจน และมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในวงวรรณคดี และคนทั่วไป แต่บางคนก็ไม่มีประวัติที่แน่ชัดดังนั้นในที่นี้จะขอเสนอประวัติและผลงานวรรณคดีของผู้แต่งเท่าที่พอจะสืบค้นได้ ดังนี้

๓.๒.๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้า วาสูกี ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒๘ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ท้าวทรงกันดาล (จ๋ย) เป็นพระมารดา ประสูติเมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๓๓ เมื่อพระชนมายุ ๑๒ พรรษา ได้บรรพชาเป็นสามเณรในสำนักพระวันรัต วัดพระเชตุพนฯ และได้ทรงศึกษากับสมเด็จพระวันรัตซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ครั้นพ.ศ. ๒๓๔๕ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ได้สมณฉายาว่า สุวณฺณรังสี ต่อมาอีก ๓ พรรษา สมเด็จพระวันรัตมรณภาพลง จึงทรงได้ตำแหน่งพระราชาคณะในวัดพระเชตุพนฯ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นทั้งกวีและนักปราชญ์ ทรงมีวิชาความรู้ทางประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ ประเพณี วัฒนธรรม และโหราศาสตร์ จนยากที่จะมีผู้ใดเสมอเหมือน จึงทรงเป็นพระอาจารย์ของเจ้านายหลายพระองค์ มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เป็นการใหญ่ ก็ทรงเป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งพระองค์หนึ่งในงานนี้ ทรงนิพนธ์หรือยกรองต่างๆ เพื่อจารึกไว้ในแผ่นศิลาประดับไว้ตามเสาระเบียงและศาลา ให้ประชาชนได้มีโอกาสศึกษาวิชาความรู้ต่างๆ จนอาจกล่าวได้ว่าในสมัยนั้นวัดพระเชตุพนฯ เป็นมหาวิทยาลัยเปิดสำหรับประชาชนทั่วไป

ส่วนในทางวรรณคดีนั้น พระองค์ทรงเชี่ยวชาญในการนิพนธ์คำประพันธ์เกือบทุกชนิด ทรงนิพนธ์หนังสือต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ซึ่งผลงานที่ทรงนิพนธ์ไว้สามารถจำแนกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

(๑.) งานพระนิพนธ์ร้อยกรอง

(๑.๑) ประเภทโคลง มี ๕ เรื่อง

(๑.๑.๑) โคลงกลบท

(๑.๑.๒) โคลงจารึกศาลาราย และ โคลงจารึกศาลาหน้าพระมหาเจดีย์

(๑.๑.๓) โคลงภาพคนต่างภาษา

(๑.๑.๔) โคลงภาพฤๅษีตัดตน

- (๑.๑.๕) โคลงดั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ
- (๑.๒) ประเภทร่าย มี ๒ เรื่อง
- (๑.๒.๑) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ๑๑ กัณฑ์ (เว้นกัณฑ์มหาพน และมีตรี)^๓
- (๑.๒.๒) ร่ายทำขวัญนาคหลวง
- (๑.๓) ประเภทลิลิต มี ๒ เรื่อง
- (๑.๓.๑) ลิลิตตะเลงพ่าย
- (๑.๓.๒) ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค
- (๑.๔) ประเภทฉันท์ มี ๘ เรื่อง
- (๑.๔.๑) สรรพสิทธิ์คำฉันท์
- (๑.๔.๒) กฤษณาสอนน้องคำฉันท์
- (๑.๔.๓) ฉันท์กล่อมช้างพัง และ กภาพย์ขับไม้กล่อมช้างพัง
- (๑.๔.๔) ตำราฉันท์มาตราพฤติ
- (๑.๔.๕) ตำราฉันท์วรรณพฤติ
- (๑.๔.๖) สมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย
- (๑.๔.๗) จักรที่ปี่ตำราโหราศาสตร์
- (๑.๔.๘) ฉันท์สังเวยกล่อมวินิจฉัยเภา
- (๑.๕) ประเภทกลอน มี ๑ เรื่อง คือ กลอนเพลงยาวเจ้าพระ
- (๒.) งานพระนิพนธ์ร้อยแก้ว
- (๒.๑) พระปฐมสมโพธิกถา
- (๒.๒) คำประกาศบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๔
- (๒.๓) พระราชพงศาวดารสังเขปและพระราชพงศาวดารย่อ
- (๒.๔) คำฤกษ์

^๓ เดิมเชื่อว่าทรงพระนิพนธ์ไว้ ๑๑ กัณฑ์ เว้นกัณฑ์มหาพนและกัณฑ์มีตรี ต่อมาพบหลักฐานเพิ่มเติมว่า พระองค์อาจได้นิพนธ์กัณฑ์มีตรีขึ้นอีกกัณฑ์หนึ่งด้วย กล่าวคือในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ ได้ค้นพบกัณฑ์มีตรีใน หอสมุดแห่งชาติ ต้นฉบับเป็นสมุดไทยดำ ชำรุดขาดหายไปเหลือเพียงครึ่งกัณฑ์หลังเท่านั้น ที่หน้าปกสมุดไทยฉบับนี้เขียนไว้ว่า "กรมสมเด็จพระปรมมาฯ ทรงแต่ง" ตามประวัติระบุว่า ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี แต่ไม่ระบุปี พ.ศ. ที่ได้มา

(๒.๕) พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป^๕

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นปราชญ์ทั้งคดีโลกและคดีธรรม จากผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์ที่กล่าวมาข้างต้นก็เป็นสิ่งยืนยันในพระเกียรติคุณนี้ได้อย่างดี พระปรีชาสามารถของพระองค์เป็นที่เลื่องลือไปทั่วโลก แม้ว่าพระองค์จะสิ้นพระชนม์ในปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ แต่องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ(ยูเนสโก) ก็ยังระลึกถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์และน้อมถวายพระเกียรติคุณแด่พระองค์ในฐานะปูชนียบุคคลสำคัญผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมระดับโลก ประจำปี พุทธศักราช ๒๕๓๓

๓.๒.๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติเมื่อพ.ศ. ๒๓๔๘ ทรงสนพระทัยในการศึกษาพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เสด็จออกผนวชเมื่อพ.ศ. ๒๓๖๗ พระองค์ครองเพศบวรพิตตลอดรัชกาลที่ ๓ เป็นเวลา ๒๗ พรรษา ได้เปรียญ ๙ ประโยค ทรงสนพระทัยในวิทยาการนานาประการ ทรงเชี่ยวชาญในทางโหราศาสตร์ โบราณคดี ดาราศาสตร์ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงศึกษาภาษาอังกฤษ ทรงศึกษาและทรงทราบแบบแผนขนบธรรมเนียมของชาวยุโรปเป็นอย่างดี พระองค์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อพ.ศ. ๒๓๙๓ ทรงเริ่มทำนุบำรุงบ้านเมืองตามแบบตะวันตก ทรงครองราชสมบัตินาน ๑๘ ปี และเสด็จสวรรคตในพ.ศ. ๒๔๑๑

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีผลงานพระราชนิพนธ์ดังนี้

- (๑) ร่ายยาวมหาชาติ ๕ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์สักกบรรพ วนปเวสน์ จุลพน มหาพน และฉกษัตริย์
- (๒) บทละครรามเกียรติ์ ตอนพระรามเดินดง
- (๓) ประกาศเรื่องต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยแก้ว
- (๔) พระราชหัตถเลขา

๓.๒.๓ เจ้าพระยาพระคลัง(หน) ท่านมีนามเดิมว่า หน เป็นบุตรเจ้าพระยาบดินทร์สุรินทร ฤาชัย(บุญมี) กับท่านผู้หญิงเจริญ ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้รับราชการในสมเด็จพระเจ้าหลานเธอกรมหลวงอนุรักษ์เทเวศน์ มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสรวิชิต นายด่านเมืองอุทัยธานี ในตอน

^๕ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (ม.ป.ท., ๒๕๓๓), หน้า ๙-๑๐.

ปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี บ้านเมืองระส่ำระสาย เกิดจลาจล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก และกำลังยกกองทัพไปตีเขมร ทรงทราบข่าวจลาจลในพระนคร จึงยกทัพกลับ หลวงสรวิชิตซึ่งมีความจงรักภักดีได้แต่งหนังสือลับแจ้งเหตุการณ์ในพระนครไปถวายสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกถึงด่านพระเจดีย์ และได้ออกไปรับเสด็จถึงทุ่งแสนแสบ ครั้นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นพระยาพิพัฒน์โกษา ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็น เจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีจตุสดมภ์ กรมท่า มีหน้าที่ควบคุมบังคับกิจการทางหัวเมืองชายทะเลทั้งหมด^๕

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีความสามารถในทางการประพันธ์ และมีผลงานทางวรรณคดีหลายเรื่อง อีกทั้งฝีมือในการประพันธ์ยังจัดว่าเป็นเลิศ จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีเอกคนหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังมีผู้กล่าวยกย่องกวีท่านนี้ไว้ว่า

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีเอกที่มีผลงานวรรณกรรมหลายเล่มทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง วรรณกรรมหลายๆ เรื่องของท่านมีคุณค่าทางบันเทิงคดี ก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกในการอ่าน และส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมร้อยกรองซึ่งได้รับการยกย่องในแง่ของความพิถีพิถันในการเลือกใช้คำซึ่งก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึก เช่น มหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี และกาพย์กำลอน เป็นต้น การที่ท่านแต่งวรรณกรรมไว้หลายๆ เรื่องซึ่งมีคุณค่า จึงนับได้ว่าท่านเป็นกวีเอกคนหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์^๖

ผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) เท่าที่มีหลักฐานปรากฏว่าเป็นฝีมือของท่านมีทั้งหมด ๑๕ เรื่อง ดังนี้

- (๑) ลิลิตเพชรมงกุฎ
- (๒) อิเหนาคำฉันท์

^๕ สุพรรณ อรพันธ์, วรรณกรรมเจ้าพระยาพระคลัง (กรุงเทพฯ: พัฒนศึกษา, ๒๕๒๕), หน้า ๘.

^๖ นุชบา ตระกูลสังจาวัตถ, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องราชาธิราช ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๙. (อัดสำเนา)

- (๓) ราชาริราช
- (๔) กลอนและร่ายจารึกเรื่องสร้างภูเขาที่วัดราชคฤห์
- (๕) ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง
- (๖) สามก๊ก
- (๗) ลิลิตศรีวิชัยชาดก
- (๘) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร
- (๙) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี
- (๑๐) สมบัติอมรินทร์คำกลอน
- (๑๑) กากีคำกลอน
- (๑๒) เพลงยาวเล่นว่าความ
- (๑๓) เพลงยาวปรารภเกิดมาในมหรณพสงสาร
- (๑๔) เพลงยาวตำรามโหรี
- (๑๕) เพลงยาวไหว้ครุฑมโหรี^๙

๓.๒.๔ พระเทพโมฬี (กลีน) ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระเทพโมฬี (กลีน) ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นเพียงพระภิกษุกลีน และจำพรรษาอยู่ที่วัดราชสิทธิาราม (วัดพลับ) ต่อมาได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมอย่างกว้างขวางจนสอบไล่ได้ชั้นเปรียญ จึงเรียกว่า "มหากลีน" ได้สมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระรัตนมุนีในสมัยรัชกาลที่ ๒ และได้เลื่อนขึ้นเป็นพระเทพโมฬีในสมัยรัชกาลที่ ๓

ผลงานทางวรรณคดีของท่านเท่าที่ปรากฏมีดังต่อไปนี้

- (๑) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มหาพน
- (๒) มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์
- (๓) นิราศตลาดเกี๋ยบ
- (๔) โคลงกระทู้เบ็ดเตล็ด
- (๕) กุมารคำกลอน

^๙ วาริ ตันฑุลากร, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตเพชรมงกุฎของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๑๑-๑๒. (อัดสำเนา).

๓.๒.๕ สำนักวัดถนน ไม่ปรากฏประวัติที่มาที่ชัดเจนว่าผู้แต่งเป็นใคร อีกทั้งยังไม่ปรากฏผลงานอื่นนอกเหนือจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ทานกัณฑ์ เนื่องจากต้นฉบับมหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ที่กรมศึกษาธิการรวบรวมและคัดเลือกไว้ได้แสดงประวัติแต่เพียงว่าเป็นของสำนักวัดถนน จึงสันนิษฐานได้เพียงว่าผู้แต่งน่าจะเป็นพระภิกษุวัดถนนที่มีความสามารถในการแต่งหนังสือและเทศน์มหาชาติได้

๓.๒.๖ สำนักวัดสังข์กระจาย ไม่ปรากฏประวัติที่มาที่ชัดเจนว่าผู้แต่งเป็นใคร และมีผลงานอื่นนอกเหนือจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชกหรือไม่ เช่นเดียวกับทานกัณฑ์ของสำนักวัดถนน แต่สันนิษฐานว่าผู้แต่งน่าจะเป็น "พระเทพมุนี วัดสังข์กระจาย" ซึ่งปรากฏรายชื่ออยู่ในประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติในรัชกาลที่ ๑ โดยพระเทพมุนีรูปนี้รับหน้าที่สำแดงกัณฑ์ชูชกถวาย โดยมีเจ้าจอมฝ่ายใน(คุณเสื่อ) รับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์^๕

จากประวัติและผลงานของผู้แต่งที่กล่าวไปข้างต้น จะเห็นว่าส่วนใหญ่เป็นกวีที่มีความสามารถจนเป็นที่ยกย่อง และมีผลงานทางวรรณคดีหลายเรื่อง อย่างไรก็ดี แม้จะมีบางท่านที่ไม่สามารถทราบประวัติและผลงานที่แน่ชัดได้ แต่จากการที่กระทรวงศึกษาธิการได้คัดเลือกสำนวนมหาชาติกลอนเทศน์ของท่านเหล่านี้จากบรรดามหาชาติกลอนเทศน์อีกหลายสำนวนที่มีอยู่ในขณะนั้นมาจัดพิมพ์รวมเล่มเข้าด้วยกัน ก็ย่อมเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่าฝีมือในการประพันธ์ของท่านเหล่านั้นต้องเป็นเลิศ และมีคุณค่าทางวรรณศิลป์ สามารถใช้เป็นแบบอย่างให้แก่ผู้ที่จะศึกษาต่อไปได้

๓.๓ จุดมุ่งหมายของการแต่งและการรวบรวมหนังสือร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ

หนังสือร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ เกิดจากการรวบรวมสำนวนมหาชาติกลอนเทศน์ในสมัยนั้นมาคัดเลือกเอาสำนวนที่ดีเด่นลงพิมพ์ไว้ ดังนั้นในส่วนของจุดมุ่งหมายนี้จะขอกล่าวแยกเป็น ๒ ประเด็นคือ จุดมุ่งหมายในการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์และจุดมุ่งหมายที่

^๕ ธนิต อยู่โพธิ์, ตำนานเทศน์มหาชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๔), หน้า ๒๔ (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานทอดผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดมหรณพาราม กรุงเทพมหานคร ๒๙ ตุลาคม ๒๕๒๔).

กระทรวงศึกษาธิการรวบรวมมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนต่างๆ มาจัดพิมพ์เป็นหนังสือมหาเวสสันดรชาดกขึ้น

๓.๓.๑ จุดมุ่งหมายในการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ คำนำของกรมศิลปากรในหนังสือมหาชาติคำหลวง กล่าวถึงมหาชาติกลอนเทศน์ว่า

...แต่งภาษาไทยให้สั้นกว่ากาพย์มหาชาติที่กล่าวมาแล้ว สำหรับพระเทศน์ ด้วยประสงค์จะให้ทั้งภาษามคร ทั้งภาษาไทย และให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียว เพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่การพิธี ด้วยเหตุนี้ จึงใช้หนังสือมหาชาติกลอนเทศน์ไปในพื้นเมืองยิ่งกว่าอย่างอื่น^๙

จากคำนำของกรมศิลปากรดังกล่าวข้างต้นอาจสรุปความมุ่งหมายในการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ได้เป็น ๓ ประการ ดังนี้คือ

- (๑) ให้ได้ฟังคาถาภาษามคร ซึ่งถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์
- (๒) ให้ได้ฟังภาษาไทยเพื่อให้เข้าใจความทั้งหมด
- (๓) ให้ใช้เทศน์ได้จบภายในวันเดียว

๓.๓.๒ จุดมุ่งหมายในการรวบรวมหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ในคำนำหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับพิมพ์ครั้งหนึ่ง ของกระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นว่า

หนังสือฉบับนี้เป็นหนังสือที่กรมศึกษาธิการได้จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อให้เป็นหนังสืออ่านประกอบประโยชน์แก่การศึกษาทางหนึ่ง มีหลายเรื่องใน พวกเดียวกันจัดเป็นลำดับหนึ่ง ให้ชื่อว่าหนังสืออ่านกวีนิพนธ์ เพราะเป็นหนังสือที่ท่านกวีแต่เก่าก่อนได้ร้อยกรองไว้ด้วยถ้อยคำอันไพเราะได้เลือกที่โวหารและวิธีประพันธ์แปลกๆ คัดตัดตอนมาพิมพ์ขึ้นเฉพาะเป็นเล่มเล็กๆ เพื่อให้เบาราคาแก่นักเรียนที่จะซื้อหาไปเล่าเรียน...^{๑๐}

^๙ กรมศิลปากร, มหาชาติคำหลวง (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๙), หน้า ข. (พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานฌาปนกิจศพนายชิต ณาศัพท์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส.

^{๑๐} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า (๑).

แม้ว่าจุดมุ่งหมายที่กล่าวไว้ในคำนำนี้จะนำไปเพื่อประโยชน์ในการอ่านประกอบการศึกษาเล่าเรียน แต่ก็ได้นั้นย้าให้ผู้อ่านเห็นว่าเป็นหนังสือที่มีสำนวนโวหารที่ดี เนื่องจากได้ผ่านการคัดเลือกกลั่นกรองมาจากสำนวนมหาชาติกลอนเทศน์ที่มีอยู่มากมายในสมัยนั้นแล้ว ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้น่าจะมีคุณค่าในทางวรรณศิลป์ด้วย

๓.๔. ลักษณะคำประพันธ์

ลักษณะหรือรูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้ในหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับที่กระทรวงศึกษาธิการรวบรวมขึ้นนี้เป็นร่ายยาวทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งพระยาอุปกิตศิลปสารได้อธิบายลักษณะของร่ายยาวไว้ในหนังสือหลักภาษาไทยว่า

ร่ายยาวคือร่ายซึ่งท่านนิยมสัมผัสส่งท้ายวรรคและรับต้นวรรค คำใด ๆ ก็ได้ เป็นสัมผัสเชื่อมกันไปเช่นนี้จนจบ ส่วนวรรคยุคต์เช่นเอก รับเอก โทรับโท ฯลฯ นั้น ท่านก็นิยมด้วยแต่ไม่เคร่งครัดอย่างร่ายอื่นๆ และร่ายยาวนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับร่ายโบราณมาก แต่ร่ายโบราณนั้นท่านแต่งเข้ากับโคลงสุภาพทั้งหลายมีกำหนดคำในวรรคหนึ่งๆ ไว้ชัดเจนและมีสัมผัสและวรรคยุคต์ถูกต้อง ส่วนร่ายยาวนั้นเป็นคำกานท์ ซึ่งท่านใช้ร้องและแต่งเป็นคำสวดเรื่องต่างๆ เพื่ออ่านสู่กันฟังอย่างคำร้องเพลงหรือคำกล่อมลูก เป็นต้น แต่เพราะเขาใช้สัมผัสแบบร่ายดังกล่าว จึงต้องนับเข้าในร่ายยาว ส่วนคำในวรรคหนึ่งๆ จะใช้ ๕-๖ คำ หรือ ๖-๗ คำหรือมากกว่านี้ก็ได้แล้วแต่จะเหมาะ แม้สัมผัสก็ไม่เที่ยงจะรับที่ไหนก็ได้เป็นแต่ให้ห่างสัมผัสส่งต่อไปยิ่งมากยิ่งดี แต่ส่งกับรับจะเป็นคำเดียวร่วมกันไม่ได้^{๑๑}

จากการอธิบายลักษณะคำประพันธ์ดังกล่าวข้างต้น จะขอยกตัวอย่างจากกัณฑ์มหาพนตอนพรรณนาเขาคันธมาถ์ เพื่อให้เห็นลักษณะการแต่งคำประพันธ์แบบร่ายยาว ดังนี้

^{๑๑} พระยาอุปกิตศิลปสาร, หลักภาษาไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๙), หน้า ๔๒๒.

พรหมเม คุ้มครองมหาพรหมณ์พรหมบุตรบวชบรรพชาชาติทิชงคพิสัย
เอส เสโล แลถนัดในเบื้องหน้าโน้นก็เขาใหญ่ยอดเยี่ยมโพยมอย่าง
พยับเมฆ มีพรรณเขียวขาวดำแดงดูดิเรกตั้งรายรัตนนพมณีแนม
นำใคร่ชม ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดมก็ดูเด่นดั่งดวงดาววาวแว
วะวาวๆ ที่แว้งวุ้ง วิจิตรจำรัสจำญรุงเป็นสีรุ้งพุงพันเพียงคั่นมพร
พื้นนภาภาค บ้างก็เกิดก่อก่อนประหลาดศิลาละลายละเลื่อมๆ ที่
งอกง้าเป็นแงเงื่อมก็ชะงุ้มชะงอกชะง่อนผา ที่ผุดผืนเป็นแผ่นพ
ตะเพิงพัก บางแห่งเล่าก็เหี้ยนหักหินเห็นเป็นรอยร้าวรานระคาย
ควรจะพิศวง ด้วยธารอุทกที่ตกลงเป็นหยาดหยัดหยดย้อยเย็น
เป็นเหน็บหนาวในท้องถ้ำที่สถิตไกรสรราชสถาน บ้างเกิดแก้ว
เก้าประการกาญจนะประกอบกัน ตลอดโล่งโปร่งปล่องเป็นช่องชั้น
ชอวิเชียรฉายโชติช่วงชัชวาลสว่างตา แสนสนุกในห้องเหมศูหาทุก
แห่งนรโหลฐาน ...^{๑๒}

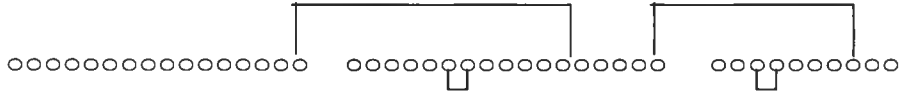
ร้ายยาวเป็นคำประพันธ์ที่ไม่ได้กำหนดจำนวนคำในแต่ละวรรค ดังนั้นจึงมีจำนวนคำใน
แต่ละวรรคไม่แน่นอน บางวรรคมีจำนวนคำมาก บางวรรคมีจำนวนคำน้อยเช่นในกัณฑ์ชูชก ตอน
ชูชกซ่อมแซมเรือน ก็มีจำนวนคำในแต่ละวรรคไม่มาก และมีจำนวนคำเท่ากันทุกวรรคอีกด้วย ดังว่า

...ไยให้ตรงกรานไม้ยัน ค้ำจตุจันจุนจ้องไว้ เกลากลอนใส่ชีกครุคร
มุงจะจจะจากปรุโปร่ง แลตะละโล่งลอดเห็นฟ้า ขึ้นหลังคาครอบจาก
หลบ ไก้งไค้งกบกดชีกกรอบ ผ่าไม้ครอบคร่อมอกไก่อ...^{๑๓}

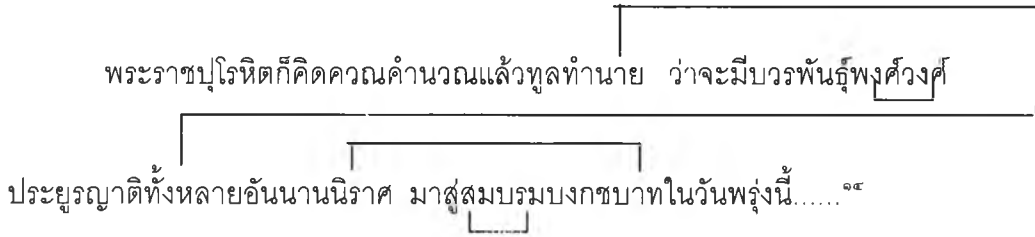
แต่ถ้าวรรคใดมีจำนวนคำมากและสัมผัสส่งกับสัมผัสรับในวรรคนั้นอยู่ห่างกันเกินไป ก็วีจะนิยม
แทรกสัมผัสในเข้าในระหว่างวรรค โดยอาจใช้ลักษณะของสัมผัสสลับหรือสัมผัสคั่นแทรกเข้าใน
ระหว่างกลางของวรรคก็ได้ คล้ายกับสัมผัสของกลอนและกาพย์ เพื่อให้เป็นสัมผัสเชื่อมติดต่อกัน
โดยจะแทรกสัมผัสในลงไปก็คู่ก็ได้ตามความเหมาะสม ดังแผนภาพต่อไปนี้

^{๑๒} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๒๐๒.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

โยงข้างบนเป็นสัมผัสส่งรับร่ายยาว โยงข้างล่างเป็นสัมผัสสลับแทรกเข้ามา เช่นตัวอย่าง
ในกัณฑ์มหาพรต ตอนที่ชูชกเดินป่า มีใจความพรรณนาไว้ว่า

อย่างไรก็ดีอาจกล่าวได้ว่าลักษณะต่างๆ ไปของร่ายยาวเป็นดังนี้

วรรค ในบทหนึ่งๆ จะมีกี่วรรคก็ได้ ไม่ได้กำหนดตายตัว ส่วนมากมักไม่น้อยกว่า ๕ วรรค

คำ จำนวนคำในวรรคหนึ่งๆ ไม่มีกำหนดแน่นอนเช่นกัน จะมีกี่คำก็ได้ แล้วแต่กวีผู้แต่งจะ
เห็นเหมาะ แต่มักมีจำนวนคำอยู่ในระหว่าง ๕-๑๓ คำเป็นส่วนใหญ่

สัมผัส แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือสัมผัสบังคับหรือสัมผัสนอก กับสัมผัสไม่บังคับหรือสัมผัสใน โดยสัมผัสบังคับจะมีสัมผัสส่งจากวรรคต้นไปสู่สัมผัสรับในวรรคต่อไป และจะส่งสัมผัสแบบนี้ในวรรคต่อไปจนจบบท กล่าวคือคำสุดท้ายของวรรคต้นจะส่งสัมผัสไปยังคำที่เท่าใดก็ได้ของวรรคต่อไป ยกเว้นคำสุดท้ายและคำแรกที่ไม่นิยมสัมผัส นอกจากนั้นยังนิยมส่งสัมผัสไปยังคำที่มีวรรณยุกต์ตรงกันด้วย คือ ถ้าส่งสัมผัสด้วยวรรณยุกต์เอก ก็ควรรับด้วยวรรณยุกต์เอก ถ้าส่งสัมผัสด้วยวรรณยุกต์โทก็ควรรับด้วยวรรณยุกต์โทเช่นกัน แต่ก็ไม่ใช่เป็นระเบียบเคร่งครัดนัก ส่วนสัมผัสไม่บังคับหรือสัมผัสในจะเป็นส่วนที่ทำให้บทประพันธ์มีความไพเราะมากขึ้นในการแต่งร่ายยาวกวีจะนิยมเล่นสัมผัสใน เพราะเท่ากับเป็นการอวดฝีมือของกวี ซึ่งการเล่นสัมผัสในนั้นนิยมทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ

๑๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๘.

๓.๕ เนื้อเรื่องและการดำเนินเรื่อง

เรื่องมหาเวสสันดรชาดกประกอบด้วยเนื้อความทั้งสิ้น ๑๓ กัณฑ์ ใช้วิธีการดำเนินเรื่องแบบเล่าย้อน กำหนดให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้เล่า โดยเริ่มจากเหตุการณ์ปัจจุบันที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพุทธบิดาที่เมืองกบิลพัสดุ์ แล้วพระประยูรญาติของพระองค์ต่างทรงไว้ซึ่งทิฐิมานะอันแรงกล้า มียอมกราบไหว้พระองค์ พระองค์จึงทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เพื่อให้พระประยูรญาติเหล่านั้นละทิฐิ จากนั้นได้เกิดฝนโบกขรพรรษตกลงในท่ามกลางที่ประชุมหมู่พระญาติ ยิ่งความอัศจรรย์ใจให้แก่ผู้ที่ได้พบเห็น ครั้นเสด็จกลับไปสู่นิโครธาราม บรรดาพระภิกษุจึงได้ไต่ถามพระพุทธองค์ถึงเหตุที่เกิดฝนโบกขรพรรษ พระพุทธองค์ตรัสว่าในอดีตก็เคยมีฝนโบกขรพรรษตกมาแล้วเช่นกัน พระภิกษุใคร่รู้ถึงเหตุการณ์ในอดีตจึงขอให้พระพุทธองค์ตรัสเล่า พระพุทธองค์จึงตรัสเล่าเรื่องเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นพระชาติหนึ่งในอดีตของพระองค์ให้ฟัง เนื้อความของเรื่องนี้แบ่งออกเป็น ๑๓ ตอนหรือ ๑๓ กัณฑ์ โดยแต่ละกัณฑ์มีเนื้อความโดยย่อดังนี้

๓.๕.๑ กัณฑ์ทศพร กล่าวถึงความปรารถนาในอดีตชาติของพระนางมุลดี ซึ่งได้ถวายแก่นจันทน์แก่พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าและปรารถนาจะเกิดเป็นพระพุทธรูป เมื่อพระนางสิ้นบุญในชาตินั้นก็ได้ไปเสวยผลกรรมอีกหลายชาติและได้มาบังเกิดเป็นมเหสีของท้าวสักกะเมื่อพระนางจะสิ้นบุญจากสวรรค์ ท้าวสักกะจึงให้พระนางเลือกพรสิบประการได้ตามความปรารถนา พระนางมุลดีเทพกัญญาทูลขอพรสิบประการ ได้แก่ ขอให้พระนางได้อยู่ในปราสาทของพระเจ้าแผ่นดินแห่งพระนครสีพี ขอให้พระนางมีจักษุดำดูจันยน์ตาลูกเนื้อทราย ขอให้พระนางมีคิ้วดำสนิท ขอให้พระนางมีพระนามว่า “มุลดี” ขอให้พระนางมีพระโอรสที่ทรงเกียรติยศเหนือกษัตริย์ทั้งหลาย และมีจิตใจเป็นกุศล ในเวลาที่พระนางทรงครรภ์ ขออย่าให้ครรภ์ของพระนางนูนอย่างสตรีทั่วไป ขอให้พระนางมีถันงาม ไม่ดำและไม่หย่อนยาน ขอให้พระนางมีเกศาสีดำสนิท ขอให้พระนางมีผิวงาม และขอให้พระนางทรงอำนาจปลดปล่อยนักโทษได้

๓.๕.๒ กัณฑ์หิมพานต์ พระนางมุลดีเทพกัญญารับพรสิบประการแล้วจู่ไปบังเกิดในตระกูลกษัตริย์มัทราช ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสยชัย ผู้ครองพระนครสีพี พระนางมุลดีประสูติพระโอรสทรงพระนามว่าพระเวสสันดร ในวันที่พระเวสสันดรประสูติมีนางช่างเชือกหนึ่งนำลูกช่างเผือกมาสู่โรงช่าง จึงให้ชื่อนั้นว่า บัจฉินาเคนทร์ เป็นช่างคู่บุญของพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรเจริญวัยขึ้นได้อภิเษกกับพระนางมัทรี มีพระโอรสทรงพระนามว่าชาลี และมีพระธิดาทรงพระนามว่ากัณฑา พระเวสสันดรทรงมีพระอุปนิสัยใฝ่ในการบำเพ็ญทาน วันหนึ่งขณะที่พระเวสสันดรเสด็จทรงช้างบัจฉินาเคนทร์ออกบำเพ็ญทานประจำวัน พระองค์ก็ได้พบกับ

พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎร์ ๘ คน มาทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์เพื่อนำไปบำบัดภัยแล้ง พระองค์ก็พระราชทานให้ ทำให้ชาวเมืองดีใจไม่พอใจ เนื่องจากช้างปัจจัยนาเคนทร์เป็นช้างสำคัญที่อำนวยประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง จึงพากันไปร้องเรียนต่อพระเจ้ากรุงสุทศย์ให้ขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมือง พระเจ้ากรุงสุทศย์จึงจำใจต้องขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมืองตามคำร้องขอของประชาชน พระเวสสันดรทูลขอผ่อนผันอยู่ในเมืองอีกหนึ่งวันเพื่อจะได้ทรงบำเพ็ญสัตตสกมมหาทาน ฝ่ายพระนางมัทรีเมื่อทราบข่าวพระสวามีจะถูกเนรเทศออกจากเมือง จึงขอตามเสด็จไปพร้อมกับพระสวามีและขอนำพระโอรสและพระธิดาไปด้วย

๓.๕.๓ ทานกัณฑ์ เมื่อพระนางผุสดีทราบข่าวว่าพระเจ้ากรุงสุทศย์จะขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมือง ก็รีบเสด็จมาเข้าเฝ้าเพื่อทูลขอภัยโทษให้กับพระเวสสันดร แต่ไม่เป็นผล ฝ่ายพระเวสสันดรได้บำเพ็ญสัตตสกมมหาทาน คือ การให้ทาน ๗ อย่าง อย่างละ ๗๐๐ ได้แก่ ช้าง ม้า โคนมรรต ทาสหญิง ทาสชาย และนารีแล้วเสด็จทรงวราจรออกจากพระนครพร้อมด้วยพระนางมัทรี พระชาลีและพระกัณหา ระหว่างทางมีพราหมณ์มาทูลขอม้าทรงและวราจร พระองค์ก็ทรงบริจาคให้เป็นทาน

๓.๕.๔ กัณฑ์วันปลเวสน์ พระเวสสันดรเสด็จพระราชดำเนินมาพร้อมกับพระนางมัทรี พระชาลีและพระกัณหาจนถึงเมืองเจตราชฎร์ บรรดากษัตริย์เจตราชฎร์ทราบข่าวเสด็จของพระเวสสันดรจึงพากันมาเข้าเฝ้าพร้อมทั้งไต่ถามทุกข์สุขของพระองค์ เมื่อทราบความแล้วจึงพร้อมใจทูลเชิญให้พระเวสสันดรครองเมืองเจตราชฎร์ แต่พระเวสสันดรไม่ทรงรับ กษัตริย์เจตราชฎร์จึงส่งเสด็จพระเวสสันดรไปยังเขาวงกต พร้อมทั้งตั้งนายพรานไพร่ชื่อว่าเจตบุตรให้เป็นนายด่านรักษาประตูป่า พระเวสสันดรเสด็จถึงอาศรมในบริเวณเขาวงกตซึ่งทำวสังกเทวราชให้เวสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตไว้ให้ แล้วทรงเทศเป็นดาบสกษัตริย์ทั้งสี่ก็ทรงบำเพ็ญพรตอยู่ในอาศรมนั้น

๓.๕.๕ กัณฑ์ชูชก กล่าวถึงพราหมณ์เฒ่าชื่อว่าชูชก หาเลี้ยงชีพด้วยการขอทานจนมีเงินมากถึง ๑๐๐ กหาปณะ จึงนำเงินไปฝากเพื่อนพราหมณ์คนหนึ่ง แล้วเดินทางเที่ยวขอทานเรื่อยไป วันหนึ่งชูชกกลับมาหาเพื่อนพราหมณ์เพื่อทวงเงินที่ฝากไว้ แต่เพื่อนไม่มีเงินจะคืนให้ จึงได้ยกลูกสาวรูปงามนามว่าอมิตตดาให้ชูชกแทน ชูชกได้พานางอมิตตดาไปอยู่บ้านทุนวิฐ พวกพราหมณ์หนุ่มๆ ในหมู่บ้านเห็นนางปฏิบัติสามีดีกว่าภรรยาของตน ก็พากันว่ากล่าวและทู่ตีภรรยาของตน พวกนางพราหมณ์เจ็บใจจึงพากันไปรุมต่อว่าทู่ตีนางอมิตตดาที่ทาน้ำ ทำให้นางอมิตตดาโกรธแค้นเมื่อกลับไปถึงบ้านนางอมิตตดาจึงบอกให้ชูชกไปขอพระชาลีและกัณหามาเป็นข้ารับใช้ ชูชกไม่กล้าขัดใจนางจึงต้องออกเดินทางไปเขาวงกต ชูชกเดินทางไปจนพบกับพรานเจตบุตร จึงแสวง

ลวงว่าตนเป็นทูตของพระเจ้ากรุงสุโขทัยมาจากเมืองสีพี เพื่อมาทูลเชิญพระเวสสันดรกลับเมืองพรานเจตบุตรหลงเชื่อจึงบอกทางไปเขาวงกตให้ชูชก

๓.๕.๖ กัณท์จุลพน พรานเจตบุตรบอกทางไปเขาวงกตให้แก่ชูชก และบอกว่าระหว่างทางชูชกจะได้พบกับอัชุตฤาษี ชูชกขบใจพรานเจตบุตรแล้วจึงเดินทางต่อไป

๓.๕.๗ กัณท์มหาพน ชูชกพบอัชุตฤาษีจึงเข้าไปถามทุกข์สุข ชูชกโกหกว่าตนเป็นทูตของพระเจ้ากรุงสุโขทัยมาทูลเชิญพระเวสสันดรกลับพระนคร อัชุตฤาษีจึงบอกทางไปเขาวงกตให้ชูชก

๓.๕.๘ กัณท์กุมาร ชูชกเดินทางมาถึงเขาวงกตและนอนพักแรมอยู่ที่เนินผาใกล้บริเวณพระอาศรม เมื่อตื่นขึ้นคะเนว่าเวลานี้พระนางมัทรีคงจะเสด็จเข้าป่าหาผลไม้ จึงขึ้นไปเฝ้าพระเวสสันดรเพื่อจะทูลขอสองกุมาร สองกุมารรู้ว่าภัยจะมาถึงตัวจึงพากันหนีไปซ่อนอยู่ในสระโบกขรณี พระเวสสันดรจึงเสด็จไปตามและตรัสเรียกให้สองกุมารขึ้นมาจากสระ แล้วพระราชทานสองกุมารให้แก่ชูชกพร้อมทั้งคาดค่าตัวสองกุมารไว้ด้วยว่า ถ้าจะไถ่ชาติให้พ้นจากทาสจะต้องไถ่ด้วยทองแท่งหนักพันตำลึง ส่วนกัณหาให้ไถ่ด้วยทาสชายหญิง ช้าง ม้า โค รถ อย่างละร้อย กับทองแท่งหนักพันตำลึง เมื่อชูชกได้รับพระราชทานสองกุมารแล้วก็รีบพาสองกุมารเดินไปอย่างเร่งรีบจนพ้นเขตป่า

๓.๕.๙ กัณท์มัทรี พระนางมัทรีเสด็จไปหาผลไม้ในป่า แล้วรีบเสด็จกลับเพราะทรงเป็นห่วงพระโอรสและพระธิดา ระหว่างทางพบราชสีห์ เสือเหลืองและเสือโคร่ง ซึ่งเทพยดาแสร้งจำแลงมานอนขวางไว้เพื่อมิให้พระนางกลับไปขัดขวางการบริจาคนุตรทานของพระเวสสันดร พระนางอ่อนน้อมอยู่นานจนในที่สุดเทพยดาเห็นใจจึงหลีกทางให้นางเสด็จกลับไป เมื่อพระนางกลับมาไม่เห็นพระชาติและพระกัณหาจึงทูลถามพระเวสสันดร พระองค์ก็ทรงนิ่ง พระนางมัทรีจึงเที่ยวเสาะแสวงหาพระโอรสและพระธิดาจนทั่วป่าแต่ก็ไม่พบ พระนางทรงเหนื่อยอ่อนประกอบกับทรงเสียพระทัยมากจนถึงกับสิ้นแรงสลบไป พระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นจึงทรงรีบเข้าไปช่วยแก้ไขจนพระนางฟื้นขึ้น พระเวสสันดรจึงตรัสเล่าเรื่องทั้งหมดให้พระนางฟัง เมื่อพระนางทรงเข้าพระทัยแล้วจึงร่วมอนุโมทนาในการบำเพ็ญทานครั้งนี้

๓.๕.๑๐ กัณท์สักกบรพ กล่าวถึงท้าวสักกเทวราชทรงดำริว่า พระเวสสันดรทรงไฝ่ในการบำเพ็ญทาน หากมีคนมาทูลขอพระนางมัทรี พระองค์ก็จะต้องทรงบริจาคนุทรให้ ซึ่งจะทำให้พระองค์เสวยทุกข์เวทนายิ่งขึ้น ท้าวสักกเทวราชจึงทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนาง

มัทรี พระเวสสันดรก็ทรงบริจาคให้ เมื่อท้าวสักกะได้รับพระราชทานพระนางมัทรีแล้วก็ถวายคืนให้แก่พระเวสสันดรพร้อมทั้งแสดงพระองค์ให้ทรงทราบและได้ประทานพร ๘ ประการตามพระราชประสงค์ของพระเวสสันดร ซึ่งพร ๘ ประการดังกล่าวได้แก่ ประการที่ ๑ ขอให้พระบิดามีพระเมตตาเสด็จออกมารับพระองค์กลับไปครองราชสมบัติในพระนครสีพี ประการที่ ๒ ขอให้ปลดปล่อยนักโทษจากเรือนจำทั้งหมด ประการที่ ๓ ขอให้ได้อนุเคราะห์คนยากจนในแว่นแคว้นให้บริบูรณ์ด้วยสรรพโภคสมบัติ ประการที่ ๔ ขออย่าให้ลู่อานาจสตรี ล่วงภรรยาท่าน ให้พอใจเฉพาะในชานาของพระองค์เท่านั้น ประการที่ ๕ ขอให้พระโอรสและพระธิดาคือพระชาลีและกัณหา มีชนมายุยืนและได้สืบราชสมบัติต่อไป ประการที่ ๖ ขอให้ฝนแก้ว ๗ ประการตกลงในพระนครสีพี ขณะเมื่อพระองค์เสด็จไปถึงพระนคร ประการที่ ๗ ขอให้สมบัติในท้องพระคลังอย่างรู้หมดสิ้นเพื่อพระองค์จะได้มีพระราชทรัพย์สำหรับบริจาคให้แก่ยากทั่วเมือง ประการสุดท้าย เมื่อทิวศตแล้ว ขอให้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต เมื่อจุติลงมาเป็นมนุษย์ก็ขอให้ได้ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

๓.๕.๑๑ กัณฑ์มหाराช ชูชกพาสองกุมารเดินทางมา พอเวลาค่ำชูชกก็ผูกเปลนอนเหนือคาคบไม้ เทพเจ้าก็ช่วยอภิบาลบำรุงรักษาสองกุมาร ชูชกเดินทางต่อมาจนถึงทางแยก เทวดาดลใจให้ชูชกพาสองกุมารเดินทางมาที่พระนครสีพี ผ่านมาตรงหน้าพระที่นั่ง พระเจ้ากรุงสุชัยจำได้ว่าเป็นพระนัดดาจึงให้นำสิ่งของมาไถ่ตัวพระนัดดาตามที่พระเวสสันดรคาค่าไว้ แล้วพระเจ้ากรุงสุชัยให้ยกพลไปรับพระเวสสันดรกลับเมือง โดยมีพระชาลีเป็นมัคคุเทศก์นำทางไปยังเขาวงกต ฝ่ายชูชกได้บริโภคอาหารมากเกินไปจนขนาดจนตายไป

๓.๕.๑๒ กัณฑ์กษัตริย์ พระเวสสันดรได้ยินเสียงกองทัพกำลังเคลื่อนพลมาสู่เขาวงกต ก็ตกพระทัยเกรงว่าจะมีปัจฉามิตรมาจับพระองค์ จึงชวนพระมัทรีเสด็จขึ้นเนินเขา พระนางกราบทูลว่าเป็นทัพของพระเจ้ากรุงสุชัยเสด็จมารับสมตามที่ทำวสักกเทวราชประทานพร เมื่อกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ได้มาพร้อมกันที่พระอาศรม ต่างก็ทรงโศกสลดที่ต้องพรัดพรากจากกัน จนถึงวิสัยญฎิภาพลบไป ระหว่างนั้นได้เกิดฝนโบกขรพรรษซึ่งมีสีแดงดั่งน้ำครั่งตกลงมาท่ามกลางกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์และผู้ตามเสด็จ เป็นที่อัศจรรย์ยิ่งนัก เมื่อกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์พินาศสิ้นแล้วบรรดาเสวกามาตย์ผู้ตามเสด็จจึงได้พร้อมใจกันทูลเชิญให้พระเวสสันดรลาผนวช เสด็จกลับไปครองราชสมบัติในพระนครสีพีตามเดิม

๓.๕.๑๓ นครกัณฑ์ กษัตริย์ ๔ พระองค์ทรงลาผนวช แล้วเสด็จกลับพระนครสีพี เมื่อกลับถึงพระนครท้าวสักกเทวราชได้บันดาลให้ฝนแก้ว ๗ ประการตกลงในพระนครสีพี เพื่อให้

พระเวสสันดรได้บริจาคทานแก่ชาวพระนคร ตามที่พระองค์ทรงขอไว้ พระเวสสันดรเสวยราชสมบัติ จนสิ้นพระชนม์ ก็ได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องในอดีตชาติของพระองค์จบแล้ว ทรงกล่าวถึงการกลับชาติ มาเกิดของบุคคลต่างๆ ในชาดกเรื่องนี้ให้ภิกษุที่อยู่ ณ ที่นั้นฟังว่าชุกในครั้งนั้น คือ พระเทวทัต นางอมิตตดา คือ นางจิฎจมานวิกา พรานเจตบุตร คือ นายฉันทะ อัศจรรย์ดาบส คือ พระสารีบุตร ท้าวสักกเทวราช คือ พระอนุรุทธ พระเจ้ากรุงสญชัย คือ พระเจ้าสุทโธทนะ พระนางมุสดี คือ พระนางสิริมหามายา พระนางมัทรี คือ พระนางพิมพา พระชาติ คือ พระราหุล พระกัณหา คือ พระนางอุบลวัณณาเถรี บริษัทที่เหลือ คือ พุทธบริษัท และพระเวสสันดร ผู้ซึ่งบำเพ็ญทานบารมี อย่างยิ่งยวดในชาตินั้น คือ พระพุทธองค์ นั่นเอง

การดำเนินเรื่องเช่นนี้มีลักษณะเหมือนกับการแต่งอรรถกถาชาดกและการเล่าเรื่องนิทาน ชาดกต่างๆ ไปนั่นเอง คือจะดำเนินเรื่องตามสูตรสถานี ซึ่งมีส่วนประกอบต่างๆ ที่สำคัญโดย เริ่มจากปัจจุบันวัตถุ คือการปรารภเรื่องปัจจุบันหรือการเล่าถึงเหตุการณ์ที่เป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้า ตรัสเล่าชาดกขึ้นเป็นอุทาหรณ์ จากนั้นจะเริ่มเข้าสู่อดีตวัตถุหรือตัวชาดกแท้ และในตอนท้ายเรื่อง ก็จะมีการประชุมชาดกหรือสโมธาน คือการเชื่อมเรื่องอดีตกับปัจจุบันเข้าด้วยกัน กล่าวถึง การกลับชาติของตัวละครต่างๆ ในชาดก มาเป็นบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาล

ความดีเด่นของชาดกเรื่องนี้นอกจากจะสะท้อนความคิดในเรื่องการสร้างสมบุญบารมีของ พระโพธิสัตว์แล้วผู้แต่งยังผูกเรื่องให้น่าประทับใจอีกด้วย ชาดกเรื่องนี้เริ่มผูกเรื่องโดยสร้างให้ ตัวละครเด่นของเรื่องคือพระเวสสันดรมีอุปนิสัยใฝ่ในการบำเพ็ญทานอย่างเด่นชัดมาตั้งแต่ต้น เห็นได้จากตอนที่ประสูติจากพระครรภ์ของพระนางมุสดี พระองค์ก็ทูลขอเงินของพระมารดาเพื่อ บริจาคทาน ครั้นมีพระชนมายุได้ ๔-๕ พรรษาได้ถอดเครื่องประดับอันมีค่าของพระองค์ให้แก่ พระนมและนางกำนัลที่อภิบาลพระองค์อยู่ถึง ๘ ครั้ง ต่อมาเมื่อมีพระชนมายุได้ ๘ พรรษาก็ทรง พระดำริในพระทัยว่าหากมีผู้ใดปรารถนาแม้ดวงหทัย เนื้อและเลือดของพระองค์ พระองค์ก็จะทรง อุทิศให้เป็นทานได้ และเมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระราชบิดามอบราชสมบัติให้ครอบครอง แล้ว พระองค์ก็รับสั่งให้สร้างโรงพยาบาลเพื่อบริจาคทานแก่ยากเข็ญใจถึง ๖ แห่ง ด้วยน้ำพระทัยที่ มุ่งมั่นในการบริจาคทานเช่นนี้เป็นเหตุให้พระองค์ต้องถูกเนรเทศออกจากเมือง เมื่อพระองค์ได้ พระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ ซึ่งเป็นช้างคู่บุญของพระองค์ที่ได้มาเมื่อคราวประสูติให้แก่ พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎร์เพื่อนำไปบำบัดภัยแล้ง ซึ่งทำให้ชาวเมืองสีพีไม่พอใจ เนื่องจาก ช้างปัจจัยนาเคนทร์นี้ถือเป็นช้างศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมือง ชาวสีพีทั้งหลายจึงพร้อมใจกันกราบทูลให้

พระเจ้ากรุงสุโขทัยขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมือง การดำเนินเรื่องในตอนนี้แสดงให้เห็นอุปสรรคของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์และแสดงให้เห็นพระทัยที่มุ่งมั่นเด็ดเดี่ยวในการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร เพราะถึงแม้ว่าพระองค์จะถูกเนรเทศออกจากพระนครก็มีได้ทรงถือโกรธซ้ำยังได้พระราชทานสัตตสดกมหาทานให้แก่ชาวเมืองก่อนที่จะเสด็จออกจากพระนครอีกด้วย และแม้เมื่อเสด็จออกไปแล้วระหว่างทางมีผู้มาทูลขอม้าทรงและราชรถที่ประทับก็ทรงบริจาคให้โดยมิได้คำนึงถึงความยากลำบากในการเดินทางแต่อย่างใด

เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์และถือกันว่าเป็นตอนที่สำคัญที่สุดของเรื่องนี้ก็คือ ตอนที่พระเวสสันดรบริจาคบุตรและภรรยาให้เป็นทาน ซึ่งไม่น่าจะเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปจะทำได้ ทั้งนี้เนื่องจากทั้งบุตรและภรรยาต่างก็เป็นที่รักดังแก้วตาดวงใจ เมื่อพระเวสสันดรจำต้องบริจาคบุตรและภรรยาให้กับผู้อื่นย่อมยังความเสียพระทัยมาสู่พระองค์อย่างสุดที่จะพรรณนา แต่พระองค์ก็ทรงหักห้ามความทุกข์นั้นไว้ได้ แสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัยที่เด็ดเดี่ยวมุ่งมั่นในการบำเพ็ญทานบารมี เพื่อนำไปสู่การหลุดพ้นจากสังสารวัฏอย่างแท้จริง ซึ่งในการดำเนินเรื่องตอนนี้เราจะพบปมปัญหาและความขัดแย้งภายในใจของพระเวสสันดรอย่างเด่นชัดที่สุด พระองค์ต้องเลือกเอาระหว่างความรักที่พระองค์มีต่อบุตรและภรรยา กับพระโพธิญาณอันจะนำไปสู่การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และสามารถนำพาสรรพสัตว์ต่าง ๆ ที่ต้องทนทุกข์ทรมานเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จักจบสิ้นให้ได้หลุดพ้นด้วยเช่นเดียวกับพระองค์ และในที่สุดพระองค์ก็ตัดสินใจเลือกพระโพธิญาณเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวม ดังข้อความตอนหนึ่งในเรื่องทีกล่าวไว้ว่า

...พราหมณ์เอ๋ย ลูกทั้งสองของเรานี้เรารักดังดวงใจนัยนเนตร
เหตุว่าเรารักพระโพธิญาณยิ่งกว่าสองกุมารได้ร้อยเท่าพันทวี
อิทํ ทานํ เดชผลทานในครั้งนี่จึงสำเร็จ แต่พระสว้อยสรรพเพชฌ
พุทธรัตนอนาวรณญาณ ในอนาคตกาลโน้นเกิด^{๑๕}

หลังจากที่พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทานบารมีอย่างถึงที่สุดด้วยการสละบุตรและภรรยาให้เป็นทานแล้วเรื่องก็เริ่มคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น โดยทำวสัฏกะซึ่งจำแลงพระองค์เป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรีได้แสดงพระองค์พร้อมทั้งถวายพระนางมัทรีคืนให้กับพระเวสสันดรอีกทั้ง

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔.

ยังอำนวยการ ๘ ประการอันเป็นเครื่องสนับสนุนการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรในอนาคตด้วย ฝ่ายสองกุมารเมื่อพระเวสสันดรให้เป็นสิทธิ์ขาดแก่ชูชกแล้ว เทวดาก็ได้ตั้งใจให้ชูชกพามาถึง พระนครสีพี และให้พระอัยกาได้ตัวให้พ้นจากการเป็นทาส จากนั้นได้เป็นมัคคุเทศก์นำทางให้ พระอัยกาเสด็จไปรับพระเวสสันดรที่เขาวงกต และเมื่อกษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ได้พบกันที่เขาวงกต แล้วก็พากันเสด็จกลับเมือง พระเวสสันดรก็กลับมาครองราชย์อย่างมีความสุขตราบจนสิ้น พระชนม์ ฝ่ายชูชกซึ่งเป็นตัวละครปรักขี้ในเรื่องนี้ก็ได้พบจุดจบจากพฤติกรรมกรรมการบริโภคจนเกินขนาดของตนเองโดยมิได้มีผู้ใดไปทำร้ายหรือเข่นฆ่าแต่อย่างใด ซึ่งการจบเรื่องในลักษณะนี้ ก็สอดคล้องกับหลักความเชื่อในพุทธศาสนาที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” อีกด้วย

การศึกษาภูมิหลังของหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติการ รวบรวมหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ประวัติและผลงานของผู้แต่ง จุดมุ่งหมายในการแต่ง ลักษณะคำประพันธ์ ตลอดจนเนื้อเรื่องและการดำเนินเรื่อง จะทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องเวสสันดร ในแง่มุมต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์วรรณศิลป์ในหนังสือเรื่องนี้ต่อไป